

УДК 330.338.24.021.8

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КРАЇНИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ПОХИЛЮК В., к. е. н., доцент Полтавського університету
споживчої кооперації України

Процеси глобалізації, що змінили світ на межі третього тисячоліття, вимагають відмовитися від традиційних, силових і геополітичних підходів у світовій політиці. Може здатися, що все це релікти епохи, що пішла, а в новому тисячолітті взаємовідношення між

© Похилюк В., 2009

18

 ВІСНИК КНТЕУ 5/2009

країнами і народами будуватимуться на основі загальнолюдських гуманістичних принципів із дотриманням пріоритетів та економічної безпеки кожної країни. Однак, як свідчать події на Близькому Сході, в Афганістані, Грузії, не дивлячись на всі благі побажання світової спільноти, ні сила, ні геополітика поки не списані в архів історії, тому їх роль і місце у світовій політиці вимагає постійного вивчення та осмислення ситуації, що склалася у світі на зламі тисячоліть.

Питання економічної, та національної безпеки стали предметом глибокого дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема вони викладені у працях А. Ревенко, Л. Омелянович, Ю. Лисенко, С. Мочерного, В. Мунтіяна, Т. Клебанової, Г. Пастернака-Таранушенка та ін. У зв'язку з рухом до незалежності пострадянських і постсоціалістичних країн, проблема їх економічної безпеки вийшла на перший план суспільного розвитку. Питання економічної безпеки в епоху глобалізації досліджуються російськими економістами Л. Абалкіним, А. Уткіним, А. Татаркіним, В. Сенчаговим та ін.; білоруськими вченими Ю. Єніним, В. Журавльовим та науковцями інших країн.

Як відомо, вперше запровадив термін "економічна безпека" та актуалізував цю проблему в умовах світової глобальної кризи президент США Франклін Рузвельт. У подальшому це питання розглядалося у працях відомих американських вчених Дж. Кенана, Х. Моргентау, Р. Осгоот. Головні завдання у досягненні економічної безпеки країни вони вбачали у зміцненні конкурентоспроможності національного виробництва, дотриманні торгівельних переваг, забезпеченні переваг національної економіки на світових ринках, а також захисті інтересів держави у технічній та технологічній сферах.

Відносно більш гуманістичний підхід притаманний японським вченим, які вбачали в економічній безпеці держави таку її поведінку, за якої країна не мала б ворогів (С. Окіта), а для цього варто створити сприятливі умови для імпорту в країну, зміцнення національної валюти, розвитку стратегічної інвестиційної політики.

Сьогодні, в умовах глобальної економічної кризи, формуються нові співвідношення в ієрархічній декомпозиції економічної безпеки, тобто: глобальної, міжнародної, національної, регіональної економічної її складових.

Глобалізація – явище, яке достатньо повно заявило про себе в останній третині ХХ ст. Вона зруйнувала наші уявлення "про простір і час, про систему координат, відповідно до якої ми організовували реальність" [1], і виявилася у формуванні глобального економічного, фінансового, культурного, правового та політичного простору. Ці елементи глобального простору безпосередньо впливають на соціальну практику незалежно від місця географічного розташування, особливостей культури, мови, економіки та фінансів тієї або іншої країни. Отже, потрібно враховувати їх вплив на політичні процеси як в окремих країнах, так і в усьому світі.

Не дивно, що при подібній багатовимірності сучасного простору класична геополітика виявилася нездатною реально і об'єктивно описувати соціально-політичні процеси, у наслідок чого і постало питання про її наукову компетентність і правомочність. У зв'язку з цим виникає проблема детальнішого осмислення простору. Традиційно, впродовж століть простір досліджувався географією, метою якої було визначення місцезнаходження розміщених у просторі об'єктів, що взаємодіють один з одним. До основ звичайної географії відносили відстань, розмір, відносне місцезнаходження, доступність тощо. Очевидно, що таке географічне по суті визначення, відповідає потребам географічного детермінізму й класичної геополітики, в сучасних умовах вимагає більш розширеного підходу.

Будь-який простір стає цікавим з погляду діяльності людей тільки в тому випадку, якщо має для цієї діяльності певну цінність. І взагалі, простору самого по собі, без якогось наповнення існувати не може, навіть відкритий космос це не абсолютний вакуум і порожнеча. Як писав Гегель, "ми не можемо виявити ніякого простору, який був би самостійним простором; він є завжди наповнений простір і ніде він не відмінний від свого наповнення" [2, с. 47].

Однак, для того, щоб простір став об'єктом політичних домагань він повинен володіти певними якостями, тобто його наповнення – ресурси, обов'язково повинні бути соціально значущими. Ніяка держава не почне війни або складних дипломатичних маневрів заради простору як такого, що не має якої-небудь важливої якості. Очевидно, що до подібних географічних якостей перш за все належить місцезнаходження, розміри, доступність. В економічному аспекті важливі такі якості, як розвинена інфраструктура, наявність матеріальних, сировинних, трудових та інших ресурсів, а в політичному – стабільність економічної системи тощо [3, с. 18].

Таким чином, для сучасного геополітичного аналізу найбільш цікавим є не стільки географічний простір, скільки соціальний, який "виражає соціально-практичне відношення суб'єкта, що розвивається, до зовнішнього світу, виявляє себе в матеріальних відносинах людей і їх речових результатах, ... виступає у вигляді певного обсягу умов і форм життєдіяльності, узятих в їх протяжності, структурі та синхронній взаємодії" [4, с. 186]. Тобто соціальний простір не тільки має соціальну значущість із позицій матеріальних цінностей, природних і рукотворних, а й охоплює напрацьовану тисячоліттями систему суспільних відносин, що є тим самим культурним середовищем, в якому відбувається формування і розвиток трудових, етичних, політичних та інших властивостей різних соціумів. Отже, контроль над соціальним простором і є основним змістом політики будь-якої держави як у середині країни, так і на міжнародній арені.

Правомірно зробити висновок, що сучасна геополітика тільки тоді збереже свій науковий статус, якщо зможе вийти на рівень аналізу закономірностей, що визначають взаємодію соціального простору і політики, формування основних принципів і закономірностей формування політики, покликаній забезпечити контроль над соціальним простором. Можна погодитися з думкою російського дослідника В. Пірумова [5, с. 12]. Він звертає увагу на те, що у зв'язку з фундаментальними змінами, які відбуваються сьогодні у світі, потрібно посилити увагу до концептуальних положень геополітики. Разом із тим автор визначає "недорозвинення" методології проведення геополітичних досліджень. Він пропонує визначити геополітику як науку, що вивчає процеси і принципи розвитку держави, регіонів і світу в цілому з урахуванням системного впливу географічних, політичних, економічних, військових, екологічних та інших чинників.

Основними геополітичними чинниками, на думку В. Пірумова, є такі:

- географічні (просторове положення, природні ресурси);
- політичні (тип державності, організаційна структура управління та органи влади, соціальна структура суспільства, наявність громадянського суспільства, свобода преси, взаємини з іншими державами, характер кордонів і режим їх функціонування);
- економічні (рівень життя народу, виробничі й аграрні потужності, транспорт, зв'язок і їх інфраструктура, мобілізаційні потужності, стратегічні запаси, економічні зв'язки з іншими державами);
- військові (рівень розвитку, боєготовність і боєздатність стратегічних сил і сил загального призначення; розвиток інфраструктури тилу; рівень розвитку військового мистецтва; рівень підготовки військових кадрів, резервів; міжнародні угоди про обмеження і скорочення озброєнь, про співробітництво і взаємодопомогу; мораторій на випробування і розгортання нового виду озброєнь і військової техніки; ступінь мілітаризованості країни);
- екологічні (демографічний тиск на обмежені ресурси планети; виснаження сировинних ресурсів; отруєння і знищення системи життєзабезпечення людини, рослинності і тваринного світу; накопичення радіоактивних, отруйних, вибухонебезпечних технологій; стихійні лиха);
- демографічні (щільність і склад населення, темпи його розвитку);
- культурно-релігійні та етнічні (конфесійні; національні; культурні; трудові традиції; інтереси корінних національностей в інших державах; рівень розвитку науки, освіти, охорони здоров'я, урбанізації; криміногенна обстановка; культурні й наукові зв'язки з іншими державами) [5, с. 14].

Автор розкриває сутнісні характеристики безпеки соціального простору, визначаючи його як найважливіший чинник сучасної світової політики. Очевидно, що в такому розумінні геополітика більшою мірою претендує на статус методології політичних наук. Мабуть в умовах певного методологічного вакууму, причому не тільки в Україні, а й у розвинених країнах, у тому числі й у США, який був викликаний кардинальними трансформаціями після розвалу комуністичного блоку, подібні методологічні претензії з боку геополітики, неабиякою мірою виправдані. В усякому разі, ресурси і простір, як об'єкт політичних устремлінь держави в сучасних міжнародних відносинах, більш речовий, відчутний і об'єктивний елемент для аналізу, ніж загальнолюдські демократичні цінності і права людини.

Отже, якщо як об'єкт геополітики правомірно розглядати як політику держав у її зв'язку з соціальним простором, то логічно вирішується питання і про структурування цього простору. Очевидно, що суто географічні елементи становлять лише частину соціального простору, який, разом із ними, включає й інші форми, зокрема, політичний, економічний, культурний, фінансовий, інформаційний, лінгвістичний та інший простір. Характер їх впливу на процес формування та реалізації політики як окремих держав, так і світової політики в цілому, становитиме основний зміст сучасної геополітики, яка здійснюється за умов відсутності у світі вільних ресурсів і просторів. Вони поділені, закріплені за конкретними країнами і народами, в умовах сучасного світового порядку їх просте привласнення із використанням військової сили малоймовірне. Класик німецької геополітики К. Хаусхофер зазначає, що "лише у наш час, коли навіть льодовий простір полярних областей переважно політично поділений, свобода дій для подібних великих справ із розширення життєвого простору людства обмежена [6, с. 223]. Саме тому і починають активно діяти інші форми експансії.

Перш за все, отримала якісно новий зміст традиційна форма експансії, пов'язана з "викидом" надмірного населення. Якщо впродовж сторіч індустріального етапу розвитку цивілізації зайвими, такими що "викидаються" за межі національних територій, були люди з індустріально розвинених країн, колоністи, що освоювали простори нових континентів, то у другій половині XX ст. вектор міграції кардинально змінюється. Населення найбільш відсталих країн спочатку Європи, а потім Азії, Африки й Латинської Америки мігрує на простори Європи й Північної-Америку, їх прихід не тільки змінив демографічну ситуацію, а й безпосередньо позначився на соціально-політичних процесах цих країн. Наприклад, італійська, латиноамериканська і китайська діаспори сьогодні все активніше і вагомніше заявляють про себе у політичному житті США. За найскромнішими підрахунками вже до 2020 р. відсоток неєвропейського населення перевищить критичну

відмітку, що, безперечно, позначиться як на внутрішньополітичних процесах у США, так і знайде своє віддзеркалення у зовнішній політиці.

Аналогічні процеси відбуваються і в Європі. Вже сьогодні мусульманська діаспора безпосередньо коректує процеси формування зовнішньополітичного курсу в країнах Європи і, очевидно, що надалі це тільки посилюватиметься. Інакше кажучи, спостерігається вельми парадоксальний процес геополітичної експансії країн третього світу, що вимагає найсерйознішого осмислення його впливу на світові політичні процеси.

Слід зважати і на те, що діаспори, які затишно розмістилися у країнах Західної Європи і США, продовжують зберігати міцні зв'язки зі своєю історичною батьківщиною, активно інвестують її економіку за рахунок заробленої валюти, часто створюють острівці національної культури у країнах перебування, активно протидіючи будь-яким асимілюючим впливам. У Лондоні, Парижі та Дюссельдорфі є мусульманські квартали, життя в яких спливає за законами діаспори, що часто відрізняються від законів країн перебування. Зростання впливу ісламу, буддизму, релігій і культур Сходу серед європейців і американців певною мірою відображає процес експансії й у сфері культури.

Інша форма експансії, найбільш типова для ХХ ст., – це економічна експансія. Вона починається з формування єдиного фінансового простору, спочатку, фунта стерлінга, а потім – долара, який тепер виконує роль світової резервної валюти. Сьогодні на земній кулі тільки в готівковому обігу знаходиться близько 500 млрд доларів США. За оцінками експертів, понад 60 % наявних доларів вже ніколи не повернуться на територію США [7]. Фактично на кожному доларі, що пішов за кордон, США заробляють 96 центів. Крім цього, загальна доларизація не дає долару впасти, оскільки це може призвести до структурної кризи світової економіки (що власне сьогодні й відбувається), адже лише незначне коливання індексів на біржах США призвело до порушення економічної рівноваги в десятках країн світу.

Найрозвиненіші країни мають можливість розповсюдити свій економічний, отже, і політичний вплив на весь світ. США мають своїх економічних емісарів практично в усіх значущих і незначних фінансових проектах у всьому світі. Американський фінансовий капітал нишпорить по всіх континентах у пошуках найбільш вигідного вкладення, і там, де він з'являється, закони і правила вимушені перебудовуватися під його вимоги. Більшість глобальних гравців на грошовому ринку – це американські установи зі всесвітньою інфраструктурою. Вони, очевидно, не танцюють під дудку свого уряду, але надзвичайно охоче слідує у фарватері Федерального резервного банку Нью-Йорка. Крім того, навіть самі виважені спекулянти не схрещують мечі

з цим найбільшим у світі емісійним банком, адже його доларові резерви необмежені. Очевидно, що економічне домінування дуже просто трансформується і в політичне.

Важливим чинником економічного проникнення і, як наслідок, політичного домінування, є діяльність ТНК. На сьогодні 92 % найбільших ТНК, що контролюють близько 50 % світового ВВП, "приписані" до США, Японії і країн ЄС. При цьому 40 % активів 100 найбільших компаній світу розміщено поза країною розташування материнських компаній. Як правило, ТНК за безцінь скуповують ресурси (ідеї, уми, сировину і тому подібне) на злиднених ринках периферійних країн і переносять частину виробництва у країни зі сприятливим законодавством і оподаткуванням при мінімальній вартості робочої сили. Присутність ТНК у периферійних країнах приносить їм певні економічні дивіденди, хоча в аспекті політичної незалежності й суверенітету все не так просто. Найважливіша умова економічної присутності – політико-правова реформа, що гарантує збереження вкладеного капіталу, однак наслідки такої реформи можуть бути вкрай негативними для майбутнього країн, що розвиваються. Як правило, все це закінчується зростанням зовнішнього боргу, внаслідок розкрадання фінансових ресурсів елітою, соціальним розшаруванням суспільства, що поглиблює безодню, яка відокремлює основну масу населення від компрадорської буржуазії. У результаті відрив розвинених країн від решти світу продовжує збільшуватися. Якщо в 1960 р. ВВП на душу населення в 20 найбагатших країнах був у 18 разів вищим, ніж у 20 найбідніших, то у 1995 р. він збільшився до 37 і продовжує стрімко зростати [8, с. 53]. "Найбагатша п'ята частина держав розпоряджається 84.7 % світового ВВП, на їх громадян припадає 84.2 % світової торгівлі і 85.5 % заощаджень на внутрішніх рахунках. Процвітаючи 20 % країн використовують 85 % світової деревини, 75 % оброблюваних металів і 70 % енергії. Висновки банальні та жорстокі: завдати такого нищівного удару всьому населенню планети не вдавалося ніколи" [9, с. 71].

Таким чином, економічне проникнення розвинених країн і ТНК, їх інтереси, що втілюються на ринках країн, що розвиваються, мало чим відрізняється від політичного домінування або територіального захоплення, оскільки дозволяє неподільно користуватися ресурсами, що є на цих територіях, при мінімальній соціальній відповідальності за стан як самих територій, так і людей, що їх населяють.

В умовах сучасного світового розвитку, при всьому різноманітті форм експансії, її сутнісна спрямованість зберігає свій вектор. Як і за часів Аристотеля боротьба за доступ до ресурсів є основною в діяльності сучасних держав і народів. Оскільки основні ресурси поза простором існувати не можуть, причому, незалежно від того, що це за

ресурси – ідеї або сировина – то і простір, як і раніше, представляє цінність як об'єкт політичного домагання в міжнародних відносинах.

Необхідно пригадати один із законів просторового розвитку, сформульований Ф. Ратцелем, суть його полягає в тому, що в усі часи основний зміст політики держав був спрямований на володіння найбільш цінними елементами простору. Якщо звернутися до світової історії, то не важко знайти масу фактів, що підтверджують цей закон. Побережжя Балтійського, а потім і Чорного морів мало пріоритетніше значення, ніж володіння Каліфорнією, Аляскою та Сибіром. Сьогодні вже не Росія чи Україна ведуть боротьбу за Кримський півострів, як такий, йдеться не про острів Зміїний у Чорному морі, а про шельф Чорного моря, яке потенційно багате корисними копалинами. За цей "нафтовий рай" сьогодні ведуть боротьбу США, Румунія, а точніше НАТО, та інші заможні країни. Проблема економічної безпеки України в епоху глобалізації є досить актуальною і гострою, саме тому, що історично Україна не була єдиною територією, її шматували різні завойовники, посягаючи на її економічні багатства, сьогодні цивілізований світ веде і більш потайні війни, намагаючись поставити економіку України в залежність від інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. — М. : Academia, 1999.
2. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т. 2. — М., 1975. — С. 441.
3. Тереховська В. І. Генезис економічної безпеки держави / В. І. Тереховська // Наук. вісн. ПУСКУ. — 2007. — № 3 (25). — С. 14–18.
4. Виноградский В. Г. Социальная организация пространства: философско-социологический анализ / В. Г. Виноградский. — М., 2006. — 375 с.
5. Пирумов В. Некоторые аспекты методологического исследования проблемы национальной безопасности России в современных условиях / В. Пирумов. — М., 1993. — Т. 1. — С. 7–16.
6. Хаусхофер К. О. О геополитике. Работы разных лет / К. О. Хаусхофер. — М. : Мысль, 2001. — 344 с.
7. Гофман Л. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд з середини / Л. Гофман ; за ред. Л. Гофмана, А. Зіденберга. — К. : Фенікс, 1998. — 287 с.
8. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Наступление на бедность. — М. : Весь мир : Всемирный банк, 2001. — 354 с.
9. Мартин Г. П. Западная глобализация: атака на процветание и демократию / Г. П. Мартин, Х. Шумани ; пер. с нем. — М. : Изд. дом. "АЛЬПИНА", 2001. — 335 с.